

AGNIESZKA JAROSZ

СЛОВО В КСЬОНДЗИ МАРЕКУ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

В останні роки свого життя Юліуш Словацький проголошував принцип, що “[...] все створено Духом і для Духа, і ніщо не існує для тілесної мети...”¹. Згідно з цим принципом, сфера духу вважається єдиним реальним буттям, розкритим через метафоризацію та символізацію. У 1843 році, за шість років до своєї смерті, він написав драматичну поему, присвячену Барській конфедерації. Твором *Ксьондз Марек*, в якому йдеться про барську справу, поет започаткував розробку парадигми містично-буттєвої драми, що містить усі зародки містично-буттєвої думки². Структура поетичної

Dr AGNIESZKA JAROSZ – Люблінський Католицький університет Івана Павла II, Гуманітарний факультет, Інститут літературознавства, Кафедра драми і театру; e-mail: agjar@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6204-4701>.

Dr AGNIESZKA JAROSZ – John Paul II Catholic University of Lublin, Faculty of Humanities, Institute of Literary Studies, Department of Drama and Theatre; e-mail: agjar@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6204-4701>.

¹ Juliusz Słowacki, *Dziela*, ред. Julian Krzyżanowski, т. XII, *Pisma prozą*, ч. II, опраць. Władysław Floryan, вид. III змінене (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959), 31 (*Genezis z Ducha*). Питанню слова в *Ксьондзу Мареку* я присвятила також ряд інших статей, напр.: „Słowo i gest w *Księdzu Marku* Juliusza Słowackiego”, *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury* 13 (2013): 159–180; „Ku teatrowi mistyczno-genezyjskiemu. «Książd Marek» Juliusza Słowackiego”, в: *Dramat i teatr religijny. Wyróżniki i paradygmaty. W stulecie urodzin Profesor Ireny Sławińskiej* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014), 179–194; *W stronę teatru mistyczno-genezyjskiego. „Książd Marek” Juliusza Słowackiego* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2019), 27–102.

² Тема взаємозв’язків між Барською конфедерацією та поемою *Ксьондз Марек* Юліуша Словацького дуже цікавила, між іншим, таких дослідників, як: Stefan Treugutt, „Książę niezłomny na murach Baru”, в: *Przemiany tradycji barskiej. Studia*, ред. Zofia Stefanowska (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972), 189–212; Jarosław Marek Rymkiewicz, „Ludzie dwoiści (Barokowa struktura postaci Słowackiego)”, в: *Problemy polskiego romantyzmu*, серія III, ред. Maria Żmigrodzka (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981), 65–107; Marta Piwińska, „Wstęp” [до:] Juliusz Słowacki, *Książd Marek*, опраць. Marta Piwińska, вид. III змінене (Wro-

мови тексту, який було написано в 1843 році, є результатом пошуків поетом нової форми вираження, причому ця парадигма не є фіксованою формою, а навпаки – вона підлягає певному розвитку.

Поетичне слово *Ксьондза Марека* відбиває властивості Слова Божого (пророчу, просвітницьку та динамічну силу)³. На рівні поетичної мови воно виражається у вигляді різноманітних стилістичних засобів, які конструюють поетичний світ згаданої драми. Воно також формується з точки зору театральної семіології⁴ як один із знаків театру, поряд з акустикою, рухом, жестом і мімікою, простором, світлом, костюмом і театральними реквізитами.

Згідно задуму поета, у кожному з цих знаків міститься частка божественної сили, проте найважливішим із них у цьому плані залишається слово. Саме тому в нашій розвідці ми подивимось на поетичне слово *Ксьондза Марека* з кількох ракурсів: образності, лексики та стилізації, біблеїзмів, а також проблематики слова як вищої, центральної категорії.

ЛЕКСИКА ТА СТИЛІЗАЦІЯ

Саме в драмі *Ксьондз Марек* дуже чітко простежується особливість творця, яку Ципріан Каміль Норвід вважав його найціннішою властивістю. Йдеться про вміння Словацького застосовувати широкий діапазон стилів мовлення персонажів, а також використовувати мови різних суспільств, епох і націй. Під час однієї зі своїх лекцій у Парижі в 1860 році, Норвід сказав:

ślaw: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991); Marta Piwińska, *Juliusz Słowacki od duchów*, Warszawa, вид. 1 – 1992, вид. 2 – 1999 (Warszawa: Wydawnictwo PEN); Andrzej Kotliński, „Genuński jubiler i córka barskiego rabina. Mechanizmy i kształty «mistycznej batalistyki», в: *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja. Materiały z konferencji w 180-lecie urodzin poety. Olsztyn, 21-23 listopada 1989*, ред. Hanna Maria Małgowska i Andrzej Kotliński (Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1992), 105–128; Aleksandra Norkowska, „Polskie infernum. Obraz konfederacji w dramacie Słowackiego a poezja barska”, в: *Wyobrażenia Juliusza Słowackiego. Materiały konferencji naukowej Bydgoszcz, 21 kwietnia 2004*, ред. Dariusz T. Lebiada (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2006), 107–118. Це питання також підняв український дослідник Ростислав Радишевський, який підкреслив, що *Ксьондз Марек* – це спроба осмислення подій Барської конфедерації в дусі філософії Анджеевського (див. Ростислав Радишевський, *Українська школа в польському романтизмі: феномен пограниччя* (Київ: Талком, 2018), 123, 351, 353–354, 356).

³ Пор. Marian Maciejewski, „Głos w dyskusji”, в: *Słowacki mistyczny. Propozycje i dyskusje symposium Warszawa 10–11 XII 1979*, ред. Maria Janion i Maria Żmigrodzka (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981), 181.

⁴ Тут маються на увазі роботи Тадеуша Ковзана, Кіра Елама та Еріки Фішер-Ліхте.

Якби довелось розглядати та оцінювати всю поетичну службу Юліуша [...] в царині мови, тоді треба було б насамперед визнати, що йому тут немає рівних. Ніхто із них: ні Адам [Міцкевич], ні Зигмунт [Красинський], ні Богдан [Залеський], ні навіть сам Ян Кохановський не мали, як Юліуш, в одній лірі мови всіх віків, усіх, так би мовити, стáтей: від мови *Богородиці* до памфлету, від лицарського слова до слова дівчини, з голосом солов'їним у її виголосі. [...] Адже Кохановський мав лише одну мову, Міцкевич одну, Зигмунт, Богдан, Мальчевський і кожен із цих корифеїв національного слова мали одну – але Юліуш Словацький мав мови всіх століть, часів, суспільств, типів і стáтей⁵.

Багатий, різноманітний словниковий запас *Ксьондза Марека* утворює особливу стилістичну цінність. Синтаксичні конструкції, словосполучення та слова, запозичені з різних мов, є важливою художньою ознакою мови цієї поетичної драми, оскільки вони індивідуалізують висловлювання героїв і мають значення для інтонаційного шару мовлення. Мова *Ксьондза Марека* – драми про Барську конфедерацію – органічно пов'язана з історією.

Тадеуш Мілевський так писав про стилізацію, наявну в *Ксьондзі Мареку*:

Мова шляхти існує у двох різновидах, уже відомих нам із *Пасека* та *Золотого черепа*. Промови регіментарія Пулавського та Маршала Красінського оформлені відповідно до правил риторики, що використовувалася на шляхетських зборах. Косаковський, навпаки, говорить по-солдатськи, а подекуди впадає в тон барокової любовної поезії. Суміш польського та єврейського жаргонів також використовується у двох різновидах. Рабин розмовляє мовою біржі – Юдита розмовляє мовою пророків Ізраїлю, подекуди досягаючи вершини поетичної сили шляхом накопичення незвичайних метафор і порівнянь. „Nu – a jak kruk – to zakracze – Nu – a jak pies – to zawyje” (дія I, рядки 731–732). Жаргон “Nu...” тут набуває звучання стогону. Москвичі говорять польсько-російською сумішню⁶.

Лексичне розмаїття твору розкриває глибинні пласти історії. Нижченаведені слова нагадують про минуле Речі Посполитої (напр. “kieszeń stratna”,

---

⁵ Cyprian Norwid, цит. за: Zbigniew Sudolski, *Słowacki. Opowieść biograficzna* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1978), 292–293.

⁶ Tadeusz Milewski, „Ewolucja stylu dramatów Juliusza Słowackiego”, в: *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, ред. Zygmunt Czerny (Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961), 341–342.

“oścień”, VI, 31⁷; “tumanic”, VI, 47; “puszkarze”, 42; “stek”, VI, 63; “kantyczka”, VI, 75; “szturmak” VI, 50; “arendarz”, VI, 54; “oków” VI, 93; “obelżony” VI, 75; “odważony”, VI, 45; “poimać” VI, 54; “wynijść”, VI, 92; “gędać”, VI, 55; “austeria”, VI, 49; “stancja”, VI, 57; “wystawy”, VI, 48; “chudeusz”, VI, 51). Найбільшу кількість таких лексем знаходимо у висловлюваннях Косаковського та отця Марека. З другого боку, вони повністю відсутні в репліках Бранецького, князя Пулавського та репліках Москалів.

Елементи єврейського жаргону нагадують про мультикультурний характер колишньої Речі Посполитої та її суспільства (Рабин: “hejne! hejne!”, VI, 47; “szejne morejne”, VI, 47; Judyta – “nu!”, VI, 48, 49, 51, 52, 58, 67, 68, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 94, 95, 96, 97, 98), про те нагадують також росіянізми та українізми. Росіянізми виступають як цілі фрази, взяті з російської мови (“szto ty skazał?”, “Małczy Lach!”, VI, 100; “spasij nas, Boże” VI, 108; “grzeczność sijatelska”, VI, 104; “słuszaju’s”, VI, 101, 102; “w plen”, VI, 84; “sława Rossjanom”, VI, 82; “z sotkiem”, VI, 53), окремі слова (“sobaki”, VI, 89, “szutki”, VI, 101, 102; “jaszczyk”, VI, 102; “rebiata”, VI, 105; prykuski”, VI, 105; “burłak”, VI, 85; “kibitka”, VI, 94), а також українізовані словосполучення та лексеми (“Boharodycy”, VI, 91; “Jej Boh!”, VI, 99; “Jej Bohu buntowszczyk”, VI, 104, “z naszym chrestem”, VI, 100; “ran-tuch”, VI, 48; “świtka”, VI, 94).

Багатомовність *Ксьондза Марека* ставить польську історію в сферу буття і є близька до ідеї, висловленої Словацьким в історіософській поемі *Король-Дух*. Історія, як один із істотних елементів містично-буттєвої системи, є сферою наступних втілень Духа.

БІБЛЕЇЗМИ

Мова Біблії, яку ретельно читали в романтизмі, справила сильний вплив уже на переромантичну літературу⁸. Містичний твір Словацького

⁷ Якщо не вказано інакше, усі цитати з творів Ю. Словацького – будуть взяті з наступного видання: Juliusz Słowacki, *Dziela wszystkie*, ред. Juliusz Kleiner, т. 1–17 (т. 1–7, 9–11, вид. 2) (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952–1975). У тексті римська цифра позначатиме том, а арабська – сторінку.

⁸ Більше про це, див.: Janusz Ossowski, „Romantyczna lektura Biblii. *Książka Marek J. Słowackiego i Trzy myśli Z. Krasińskiego* – dwa sposoby odczytania Biblii (na tle wybranych problemów epoki)”, в: *Biblia a literatura*, ред. Stefan Sawicki i Jan Gotfryd (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1986), 283.

явно побудований з посиланням на Біблію⁹. Мова *Ксьондза Марека* містить багато біблеїзмів різного типу: мотиви, назви, фігури, структури слів – або фразеологічні одиниці, або більші словесні структури, що утворюють кластери образів, які походять із Біблії¹⁰.

Посилання на Святе Письмо, які ми знаходимо в драмі *Ксьондз Марек*, активізують біблійний контекст і вкорінюють у традицію, а також впливають на формування театральних знаків цього твору. Можемо відзначити, що персонажі та місця драми характерні розлогими образами та порівняннями, що відсилають до Біблії, а розширення їх значень спричинюється до того, що вони починають існувати в категоріях богословських типів (фігур)¹¹.

Стосовно головного персонажа часто вживаються терміни, що ототожнюють його з Месією (Божим Помазаником). Данута М. Лебіода писала: “Через особу отця Марека, як Бару, так і всій Речі Посполитій, а навіть і всьому світу об’являється Бог-Творець, Бог-Кінець. Але цей Бог також має всі риси християнського, триєдиного Бога”¹². Польський шляхтич Косаковський зіставляється з постатями Голіафа, Юди Макавея, едомітянина, змія та Олоферна. Юдита, найвиразнішим посиланням на яку є героїня однойменної книги Старого Завіту, порівнюється із Рахиль, яка плаче в Рамі. На її постать накладено риси пророка Ісаї, Марії та Єви. У фігурі Юдити відбувається поєднання генезійської Єви та Апокаліптичної Жінки.

Спосіб підходу Словацького до проблеми нагадує типові прийоми, які знаємо з апостольських переказів, напр. св. Павло розглядає воду, що витікає зі скелі та манну як прообраз Євхаристії (1 Кор. 10, 2-4). Натомість персонажі містичної драми самовпізнаються в священних візерунках через бачення знаків і мови. Отець Марек поєднує в собі постать Христа, Месії,

⁹ На це звернув увагу Maciejewski, „Głos w dyskusji”, 179–186. Див. також: Той самий, „Biblia”, [гасло] в: *Słownik literatury XIX w.*, ред. Józef Bachórz i Alina Kowalczykowa (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994), 90.

¹⁰ Вплив Святого Письма на *Ксьондза Марека* досліджували, між іншим, такі дослідники, як: Edward Dubanowicz, Bernard Hausner, Janusz Ossowski, Joanna Jagodzińska.

¹¹ „Грецьке слово «топос» та латинське «фігура» вживаються теологами для означення найбільш оригінальних символів, які в мові Біблії з’являються як т. зв. “попереджальні метафори”. Див. *Słownik teologii biblijnej*, ред. Xavier Leon-Dufour, пер. Kazimierz Romaniuk (Poznań: Pallottinum 1994), 992.

¹² Dariusz M. Lebioda, „Ksiądz Marek jako teofania”, в: *Mickiewicz – Słowacki – Krasiński. Romantyczne uwarunkowania i współczesne konteksty*, ред. Ewa Owczarz i Jerzy Smulski (Łódź: Wydawnictwo Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej, 2001), 285; перевидання в: *Romantycy i kapłani. Hierofania, teofania, świętość* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2003), 69–82.

з фігурами, що складають її праобрази в Біблії: Мойсея та Єремії, а також страждаючого слугу Ягве, який є явленням Сина Божого в пророчому видінні Ісаї.

Промови отця Марека із закликами “розривати серця” поєднують євангельські біблеїзми з апокаліптичною символікою. Біблеїзми формують романтичні месіанські метафори, які створюють семантично наповнений метафоричний простір і служать для нашарування значень театральних знаків (наприклад, назви Бару, що з’являються в репліках Регіментарія: “nowa ludów Kalwaria”, “miejsce lamentowania”, “upadków wiecznych”, “śmierci przystań”, “miejsce wiecznych zmartwychwstań”). Біблеїзми, що функціонують у драмі, також беруть участь у сакралізації, перетворенні світського на сакральне.

Посилання на космічний простір Страшного Суду та на Вифлеєм і Голгофу – місць народження і смерті Христа – служать для універсалізації значення Бару¹³. Вифлеєм і Голгофа – це фундаментальні місця для месіанської думки, а посилання на них у драмі органічно вписуються в історію, висвітлену в *Ксьондзі Мареку*. Вона відтворює біблійну схему: Бар – це межа, де закінчується Старозавітна Польща і починається Новозавітна Польща.

Присутній у драмі апокаліптичний стиль співіснує з пророчим стилем, що і є важливою рисою висловлювань героїв-візіонерів. Цей стиль пов’язаний із загальною ідеєю твору та почерпнутою з Біблії концепцією слова. Як зауважив Я. Оссовський, Словацький в *Ксьондзі Мареку* дуже інтенсивно працює над мовою, завданням якої має бути висловлення “активного”, “динамізованого” одкровення. Взірцями для персонажів драми Словацького є біблійні пророки, які стають на захист Закону і Завіту Божого: Юдита, як і Ісаїя, позначена “палаючим вогнем”, а отець Марек “з’являється” у постаті ізраїльських пророків, а також у постаті Месії. Як і в ізраїльському профетизмі, він поєднує погляд у майбутнє з духовним оновленням, закликає до бездоганного морального й духовного життя, засуджує індивідуальні та національні гріхи і проголошує суд. Його ініціатива виявляється не лише у формі розлогих монологів, а й у конкретних есхатологічних та апокаліптичних діях (суд).

Перспектива поетичного слова досліджуваної містичної драми подібна до пророчої та є позачасовою, що, у свою чергу, означає, що вона сягає від минулого через теперішнє до майбутнього, часто есхатологічного. Відносини між сьогоденням і майбутнім розмиваються – пророк бачить сьогодення

---

¹³ Див. Włodzimierz Próchnicki, *Romantyczne światy. Czas i przestrzeń w dramatach Słowackiego* (Kraków: Universitas, 1992), 174.

і майбутнє одночасно, плавно переходячи від одного до іншого. Пророче слово звертається до поточних проблем, водночас спрямовуючи погляд у майбутнє. Як і в пророчих видіннях, у *Ксьондзі Мареку* межі між реальністю та образом чи символом легко стираються. У пророчих висловлюваннях містичної драми найважливішими є не літературні ефекти, а пошук найбільш відповідного засобу передачі слова Божого, об'явленої істини.

Пророчий стиль, у поєднанні з концепцією буттєвого слова, значною мірою посилює поетичне слово. Він також бере участь у процесі “злиття” постаті отця Марек з “я” Словацького, що відбувається у сфері поетичного світу досліджуваної драми. Поет пояснював, що коли він писав цей твір, то у ньому говорив саме барський пророк, але не так, як у 1768 році, а як у 1843 році.

У творі *Ксьондз Марек*, на зразок апокаліпсису, Бог відкриває таємниці вустами обраної людини. Ця драма виражає дар Святого Духа, який було надано “вибраним вірним, вустами яких промовляє «сакрум»”¹⁴.

План значень цієї містерії побудований біблеїзмами. У чудодійній дії містерії на кшталт універсуму триватиме чудо зцілення духу нації. Це диво, втілене символічним образом відвернення чуми, не є самотнім моментом, що стосується лише барчан.

ЗОБРАЖЕННЯ

Ксьондз Марек використовує велику метафору та символ. Крім неординарної поетичної мови, ми легко віднаходимо різноманітні звернення до біблійних, історичних мотивів та стилізації. Сильна метафоризація мови містичної творчості зацікавила багатьох видатних дослідників, які різними способами звертали увагу на градацію накопичуваних термінів і образів. Вчені вказували на застосовані письменником прийоми, що дозволяли йому зробити реальні явища нереальними і “розбити” їх на світляні, нематеріальні елементи¹⁵. Вони помітили, що множинність у поезії пізніх текстів Словацького має особливий характер, оскільки це поєднання речей одного роду. Вона складається з вільних наборів малих цілісностей, які зберігають різні ступені автономності. Ця переривчастість збірки становить загрозу для матерії в поетичних творах Словацького. “Потужні”

¹⁴ Ewa Nawrocka, „Objawienie”, [гасло], в: *Słownik literatury XIX w.*, 621.

¹⁵ Див. Andrzej Boleski, *Juliusza Słowackiego liryka lat ostatnich (1842–1848)* (Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1949), 4–75.

метафори виражають метафізичну тривогу і є другою загрозою матерії в містичній творчості поета¹⁶. Саме із сприймання метафори як одкровення, або одкровення як метафори виникав поетичний характер самого ж одкровення¹⁷. Через концепцію літератури як одкровення метафора була “літералізована”¹⁸, або ж “ліквідована”¹⁹. Незважаючи на суто поетичну незвичайність метафори, Словацький використав її як “прямий” термін. Мова, максимально метафорична, мала бути простим відображенням дійсності²⁰. У світлі вищенаведених аналізів можемо побачити, що простір *Ксьондза Марека*, який розглядається крізь призму специфічного споглядання героїв, постає як зона одкровення, зона, що перевтілилася.

Надзвичайно важливим у метафориці цієї драми є символ, який в *Ксьондзі Мареку* постає як засіб, що дозволяє зробити театральні знаки транспарентними. Це трапляється тоді, коли одні й ті самі символи, пов’язані, наприклад, зі світлом (такі як блискавка, веселка), водночас визначають декілька театральних знаків – реквізит, світло, міміку. Той самий засіб образності в словесних відносинах використовується при плавних переходах в описі одного знака до іншого, наприклад, символ арфи, згідно з традицією, означає поезію, навіює звук, а також божественну славу і царство небесне. Спочатку він з’являється на двовимірному килимі, що становить елемент сценографії: “[...] tu jedwab jest murawą, / A harfy złote drzewami” (VI, 43). Уже в цей момент він оголошує простір другої дії та значення, що передаються в мікрокосмосі сцени²¹. Це здійснюється шляхом ототожнення дерев з арфами та активації символу золота, пов’язаного зі світлом. Отець Марек викликає цей образ у центральній дії драми словами: “Te drzewa – to harfy Boże” (VI, 87). Таким чином він передбачає світлові та акустичні ефекти і водночас визначає сценографію. Проте пропозиція сценографічних рішень також є частиною духовного досвіду барського містика,

¹⁶ Див. Ewa Graczyk, „Głos w dyskusji”, в: *Słowacki mistyczny*, 293.

¹⁷ Див. Tomasz Tyczyński, „Romantyczne zmagania ze Słowem”, *Studia Norwidiana*, nr 7 (1989): 3–37.

¹⁸ Stanisław Makowski, „Tajemnice tzw. *Prób poematu filozoficznego*”, в: *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja*, 102.

¹⁹ Andrzej Kotliński, „Genueński jubiler i córka barskiego rabina. Mechanizmy i kształty «misticznej batalistyki»”, в: *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja*, 115.

²⁰ Kotliński, „Genueński jubiler”, 105–128.

²¹ Терміни: “сценічний мікрокосмос” і “театральний макрокосмос” тут використовуються у значенні, встановленому Іреною Славінською у статті „Odczytanie dramatu”, в: *Problemy teorii dramatu i teatru*, уклад. Janusz Degler (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1988), 63–80. Вони дозволяють конкретизувати різноманіття світу поетичної містичної драми.

репрезентація простору якого створює враження одухотворення сценографії. Представлений у прикладі символ відноситься до світла та звуку і, будучи синонімом абсолюту, є формою вираження вічності. Використання процедури визначення кількох театральних знаків загальним набором символів означає, що кожен позначає світ духу, нескінченну сферу вічності.

Символи, що функціонують у поетичній мові драми, співстворяючи її поетичний світ та перебуваючи в постійному русі, часто створюють феномен просвічування одного крізь інше. Це явище М. Півінська пояснювала таким чином:

Символи присутні в *Ксьондзі Мареку* виражають немовби духовні стани великої інтенсивності, духовні стани, що постають як енергії, сконцентровані в них емоціями та асоціаціями, чуттєвістю символічних образів, їхніх форм, кольору та руху. І саме тому, що символи змішуються і перетікають один в одного, вони пророче вказують напрямки дій духу, напрямки перетворення світу²².

Стилістично багатою мовою герої *Ксьондза Марека* передають своє індивідуальне бачення світу. Дослідивши образність, яка функціонує в мові трьох головних героїв драми: отця Марека, Юдити та Косаковського, можна зробити висновок, що більшість поетичних метафор і символів пов'язані з жіночим персонажем. Метафора, яка є способом сприйняття і самовираження героїв, є головною в процесі їхнього самопізнання. Герої вербалізують і відкривають свою сутність саме через експресію. У жіночому образі, найбільш динамічному, найвиразніше проглядається процес перевтілення, який передається саме завдяки розлогій метафориці. Поетичні окреслення, що стосуються окремих персонажів, представляють природу їхнього духу.

Образність мови одкровителів, що стосується як персонажів, так і всього поетичного світу, включає символи, пов'язані зі світлом (світло, сонце, місяць, зірка, комета, золото, срібло, веселка, діамант), смертю (хрест, кров) і поняттям (дух). Символи, що містяться в порівняннях і функціональних конструкціях речень, використовуються саме для ілюстрації природи Духа. Деякі з використаних тут символів і мотивів типові для мови містики (наприклад, лілії, троянди, голуб, світло, ніч). Символи, пов'язані зі світлом і смертю, присутні в *Ксьондзі Мареку*, також є ознаками преображення.

---

²² Marta Piwińska, „Wstęp” [до:] Juliusz Słowacki, *Ksiądz Marek*, уклад. Marta Piwińska, вид. III змінене (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991), XC.

Складається враження, що поетичні образи, які постають у розлогіх висловлюваннях героїв та стосуються явищ поетичного світу, залишаються відкритими, а їх сприйняття є індивідуально-суб'єктивним. Символи та метафори не буквально визначають природу речей, а радше приближають те, що вони повинні являти собою. Поетичне слово з такою непевною межею між думкою, видінням і мрією, веде у сфери підсвідомості чи свідомості героїв-одкровителів, а також у сфери підсвідомості самого поета.

Стилістичні засоби *Ксьондза Марека* розширюють сценічну дію до нових вимірів, слугують “перетворенню” мікрокосмосу сцени й героїв. Духовна реальність розкривається за допомогою слова – метафори, символу, функціональної перспективи речення, насиченого багатством рим. Через метафоризацію та символізацію світу розкривається сфера духу, яка є єдиною реальною сутністю драми.

ОБРАЗИ СЛОВА ЯК ВИЩОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ КАТЕГОРІЇ

У своїй *Іронії та містиці* Ярослав Лавський зазначав:

Поетичний логос Словацького, слово його «містичної» творчості, поєднує [...], реінтегрує слово сакрального тексту зі словом тексту наукового. Більше того: єднає з ними логос богослов'я, містики, філософії, розкриваючи їхнє багатство семантики, яка водночас і захоплює, і пригнічує чи пригноблює читача. Таким, до речі, Словацький хотів бачити себе – релігійною, динамічною особистістю, відкритою до наукового послання своєї епохи [...] ²³.

Слово виявляється центральним театральним знаком *Ксьондза Марека*. У поетичному слові цієї драми помітні чіткі сліди “буттєвої науки” – основи нової поезії Юліуша Словацького. Ознакою зв'язку з надприродним є – у розумінні поета – творення під впливом натхнення. Створена Словацьким концепція про “натхненника”, який “[...] musi być równy wielkością duchom, od których bierze błyskawice” (XIV, 244), у розумінні поета є знаком відносин з надприродним. Вона повністю пов'язана з поняттям поезії (одкровення) і способу письма (продиктованого духами) ²⁴. Натхненний поет, піднесений до божественного, має надприродну силу. Слово

²³ Jarosław Ławski, *Ironia i mistyka. Doświadczenia graniczne wyobraźni poetyckiej Juliusza Słowackiego* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005), 435.

²⁴ Nawrocka, „Objawienie”, 623.

поетичне, слово театральне, має ті самі творчі властивості, що й біблійний Логос. У світі поетичної драми воно має властивості, аналогічні біблійному Слову Божому²⁵. Завдяки йому кожен театральний знак містить частинку божественної сили.

Відкривачі об'явленої істини у *Ксьондзі Мареку* наділені тими самими здібностями, що й “натхненник”, про якого в містично-буттєвому творі говорить Пояснювач Слова. У світі поетичної драми слово займає центральне місце, подібно до того, як поняття слова (поряд із поняттям духу) визначає мову пізніх творів Словацького. Саме йому поет доручає, по-перше, слово, насамперед чітко вказуючи на його властивості. Він робить це за допомогою мови символів, а також конкретних практичних рішень. По-друге: за допомогою специфічного символу, постаті Логосу, яким у драмі є отець Марек – натхненний містик із повними стосунками з Богом, за прикладом старозавітних Мойсея та св. Івана, з яким він порівнює себе в момент екстазу. Титульний герой твору втілює ідею обоження людей в образі Христа. Є також *porte parole* самого автора. Словацький переносить свою віру у формотворчу силу Слова, символічно передану поетичним словом у залишеному в центрі *Ксьондза Марека* пері – інструменті творчої праці, яким він створив розлогі монологи своїх персонажів.

I ja, przez tych światel krocie
Oświecony? miałbym, córo,
Nie przebaczyć tu ślepcie?
Lecz we krwi umoczyć pióro?
Ja, którego Bóg dziś słucha,
Wydać mam na twego ducha
Wyrok na wieki tracący? –
(VI, 87)

З цими словами барський містик звертається до Юдити, яка просить його покарати її прокляттям. У цьому образі пера, розміщеному в центрі драми, ми фіксуємо момент створення. Рука з пером – творча рука, рука “творця” – авторського “Я” – творця містико-буттєвого твору. Цей образ вказує також на джерело поетичного світу твору, виведеного із уяви поета. Він також вказує на Натхненника – творця цієї дійсності. Саме тут помічаємо зламану літературну ілюзію, оскільки можемо спостерігати за творчим процесом. Саме в цей момент автор твору приймає рішення щодо

²⁵ Maciejewski, „Głos w dyskusji”, 181.

побудови персонажів. Водночас він пригадує жест Бога, присутній у біблійному видінні Ісаї. Подібно до того, як Бог через свого Ангела кладе “палаюче вугілля” в уста майбутнього пророка, Словацький, роблячи Юдиту пророчицею, очищає через “палаюче вугілля” її уста, її мову, її слова:

Owszem, węgiel gorejący
 Na białych ci ustach kładę;
 Zmazuje wszelką szkaradę,
 Wszelkie jady, co je ślinią;
 Abyś była prorokinią
 Przyszłą, między twoim ludem;
 Nawrócenia żywym cudem,
 (VI, 87)

У цьому повторюваному жесті Бога ми маємо ті всі Його атрибути, яких було включено у видіння Ісаї – силу, славу, творіння, божественність творця твору, якого, завдяки свідомим натякам, можемо пов’язати із Всевишнім Творцем. У досліджуваній драмі цьому образу передує видіння Божої руки, яка креслить вогняні літери: “Widzę Boga! [...] / [...] co mi ogniem pisze/ Nowy gozkaż, nowe prawo!” (VI, 87). Розміщення пера в центрі драми нагадує позиціонування Слова в центрі нескінченності, фігуру, яку в *Єдиному діалозі* (*Dialogu jednolitym*) поет представив як павутину, пояснюючи таким чином концепцію буттєвого Логосу. Мар’ян Мацеєвський під час наукової сесії “Словацький містичний” зазначив: “Саме поняття Слова поета щодо суб’єкта мовлення, який визначає себе у відношенні до Пресвятої Трійці, має виразно полісемічний характер. Суб’єкт містичного твору здається неначе Словом, що «Усе через Нього повстало» (Син Божий). Водночас він виступає ніби третя особа, життєдайний Дух, що несе світло і знання”²⁶. Саме так це виглядає в аналізованій нами драмі, написаній з ідеєю підпорядкувати все Духові: вона вміщує водночас образ і символ Слова.

У творі *Ксьондз Марек* можемо віднайти ще одну фігуру слова, яка засвідчує те, що поет прагнув перетворити мовне спілкування в його досконалішу форму духовного слова – музику – світло. Стефан Хвін підкреслював захоплення поета цим фантазмом слів, що діє на “психотронній” основі. Цю основну символічну фігуру мовлення польський дослідник описав таким чином: “[...] гвалтовно розростаюче, пульсуюче, уривчасте полум’я, летюче світло, що виривається з тіла. [...] особливе полум’я –

²⁶ Maciejewski, „Głos w dyskusji”, 184.

сутність, що межує з електричною хвилею, яка пливе повітрям. [...] Це слово неможливо об'єктивувати – це летючий м'якуш, в якому іскриться ідея”²⁷. У містичній драмі цей фантазм слів постає у двох площинах, які вербалізуються під час натхненних монологів барського містика. Перша, яка є метафоричним образом пророцтва, звучить так: “Oto się chwycić téj tęczy,/ Którą przez wieków otchłanie/ Z prorocznych ust teraz ciskam...” (VI, 41). Друга – бурхлива – пов'язана із видінням, переданим під час пожежі в Барі:

Bo oto wy przerażeni
 Nad głowami nie widzicie,
 Że na pożarnym błękicie
 Kościotrup śmierci w czerwieni
 Tańcuje z trzaskiem goleni,
 [...]
 I z ust okropnych wyrzyga
 Kartelusz ognioteńczowy,
 Na którym imie Jehowy,
 Zatraciciela narodów,
 Wywrotnika twierdz i grodów,
 Pisane ogniście stoi.
 (VI, 110)

Поетичне слово *Ксьондза Марека* має значну креативну силу. Воно подібне до слова Божого, і саме з цього приводу є динамічною подією, тотальною дійсністю. Унікальність його образності пов'язана з наданням метафорі нових функцій, яка поєднує видиме з невидимим і відображає сферу Духу. Сильне вкорінення слова драми в біблійній мові універсалізує поетичний світ. Аспект універсальності вноситься через зв'язок слова поетичного твору з біблійною апокаліптичністю, топічністю, притаманною біблійним знакам, постатям і подіям, а також з концепцією Логосу.

Переклад з польської мови: Альберт Новацькі

²⁷ Stefan Chwin, „Głos w dyskusji”, 210–211.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

- Słowacki, Juliusz. *Dziela*, ред. Julian Krzyżanowski, т. XII, *Pisma prozą*, ч. II, опраць. Władysław Floryan, вид. III змінене. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959 (*Genezis z Ducha*).
- Słowacki, Juliusz. *Dziela wszystkie*, ред. Juliusz Kleiner, т. 1–17 (т. 1–7, 9–11, вид. 2). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952–1975.

ЦИТОВАНІ ПРАЦІ

- Boleski, Andrzej. *Juliusza Słowackiego liryka lat ostatnich (1842-1848)*, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1949.
- Jarosz, Agnieszka. „Ku teatrowi mistyczno-genezyjskiemu. „Ksiądz Marek” Juliusza Słowackiego”. B: *Dramat i teatr religijny. Wyróżniki i paradygmaty. W stulecie urodzin Profesor Ireny Sławińskiej*, ред. Wojciech Kaczmarek i Joanna Michalczuk, 179–194. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.
- Jarosz, Agnieszka. „Słowo i gest w „Księdzu Marku” Juliusza Słowackiego” *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury* 13 (2013): 159–180.
- Jarosz, Agnieszka. *W stronę teatru mistyczno-genezyjskiego. „Ksiądz Marek” Juliusza Słowackiego*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2019.
- Kotliński, Andrzej. „Genueński jubiler i córka barskiego rabina. Mechanizmy i kształty «mistycznej batalistyki»”. B: *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja. Materiały z konferencji w 180-lecie urodzin poety. Olsztyn, 21–23 listopada 1989*, ред. Hanna Maria Małgowskiej i Andrzej Kotliński, 105–128. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, 1992.
- Lebioda, Dariusz T. „«Ksiądz Marek» jako teofania”. B: *Mickiewicz – Słowacki – Krasiński. Romantyczne uwarunkowania i współczesne konteksty*, ред. Ewa Owczarz i Jerzy Smulski, 275–285, Łowicz: Wydaw. Mazowieckiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej, 2001; перевидання в: *Romantycy i kapłani. Hierofania, teofania, świętość*, 69–82. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2003.
- Ławski, Jarosław. *Ironia i mistyka. Doświadczenia graniczne wyobraźni poetyckiej Juliusza Słowackiego*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005.
- Makowski, Stanisław. „Tajemnice tzw. *Prób poematu filozoficznego*”. B: *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja*, ред. Hanna Maria Małgowska i Andrzej Kotliński, 87–103. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, 1992.
- Milewski, Tadeusz. „Ewolucja stylu dramatów Juliusza Słowackiego”. B: *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigońa*, ред. Zygmunt Czerny, 335–344. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- Norkowska, Aleksandra. „Polskie „infernum”. Obraz konfederacji w dramacie Słowackiego a poezja barska”. B: *Wyobrażenia Juliusza Słowackiego. Materiały konferencji naukowej Bydgoszcz, 21 kwietnia 2004*, ред. Dariusz T. Lebioda, 107–118. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2006.

- Ossowski, Janusz. „Romantyczna lektura Biblii. *Książę Marek* J. Słowackiego i *Trzy myśli* Z. Kraśńskiego – dwa sposoby odczytania Biblii (na tle wybranych problemów epoki)”. В: *Biblia a literatura*, ред. Stefan Sawicki i Jan Gotfryd, 283–307. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1986.
- Piwińska, Marta. *Juliusz Słowacki od duchów*. Warszawa: Pen, вид. 1 – 1992, вид. 2 – 1999.
- Piwińska, Marta „Wstęp” [до:] Juliusz Słowacki, *Książę Marek*, уклад. Marta Piwińska, III-CXXXII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, вид. III змінене, 1991.
- Радишевський, Ростислав. *Українська школа в польському романтизмі: феномен пограниччя*. Київ: Талком, 2018.
- Rymkiewicz, Jarosław Marek. *Ludzie dwoiści (Barokowa struktura postaci Słowackiego)*. В: *Problemy polskiego romantyzmu*, серія III, ред. Maria Żmigrodzka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.
- Próchnicki, Włodzimierz, *Romantyczne światy. Czas i przestrzeń w dramatach Słowackiego*. Kraków: Universitas 1992.
- Sławińska, Irena. „Odczytanie dramatu”. В: *Problemy teorii dramatu i teatru*, уклад. Janusz Degler, 63–80. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1988.
- Słowacki mistyczny. Propozycje i dyskusje sympozjum Warszawa 10–11 XII 1979*, ред. Maria Janion i Maria Żmigrodzka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981.
- Sudolski, Zbigniew. *Słowacki. Opowieść biograficzna*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1978.
- Słownik literatury XIX w.*, ред. Józef Bachórz i Alina Kowalczykova, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994.
- Słownik teologii biblijnej*, ред. Xavier Leon-Dufour. Пер. Kazimierz Romaniuk, Poznań: Pallottinum, 1994.
- Treugutt, Stefan. „Książę niezłomny na murach Baru”. В: *Przemiany tradycji barskiej. Studia*, ред. Zofia Stefanowska, 189–212. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972.
- Tyczyński, Tomasz. „Romantyczne zmagania ze Słowem”. *Studia Norwidiana*, nr 7 (1989): 3–37.

СЛОВО В КСЬОНДЗИ МАРЕКУ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

Резюме

Юліуш Словацький написав *Ксьондза Марек* у 1843 р. Цим твором, в якому йдеться про Барську конфедерацію, він започаткував формування парадигми містично-генезійської драми, що містить усі зав'язки містично-генезійської думки. Поет шукав нову форму художнього виразу, чим і зумовлена побудова поетичної мови *Ксьондза Марек*. Ця стаття є спробою синтетичного, але все ж таки багатогранного розгляду поетичного слова драми 1843 року. Її авторка виокремлює такі аспекти поетичної мови *Ксьондза Марек*, як: образність, лексика і стилізація, біблеїзми, а також слово як всеохоплююча, центральна категорія.

Поетичне слово *Ксьондза Марек* реалізує властивості Слова Божого (пророчу, просвітницьку та динамізуючу силу). На рівні поетичної мови це зафіксовано у формах різноманітних стилістичних засобів, які конструюють поетичний світ драми. Це також формують його з точки зору театральної семіології як один із театральних знаків, поряд з акустикою, рухом, жестом і мімікою, простором, світлом, костюмом і реквізитом.

Ключові слова: поетичне слово; Юліуш Словацький; *Ксьондз Марек*; лексика; стилізація; біблеїзми; Логос; Дух

SŁOWO W *KSIĘDZU MARKU* JULIUSZA SŁOWACKIEGO

Streszczenie

Juliusz Słowacki napisał *Księdza Marka* w 1843 roku. Utworem tym, dotyczącym konfederacji barskiej, zainicjował kształtowanie paradygmatu dramatu mistyczno-genezyjskiego, zawierającego wszystkie załóżki myśli mistyczno-genezyjskiej. Poeta poszukiwał nowej formy wyrazu, z czego wynika konstrukcja języka poetyckiego *Księdza Marka*. Artykuł stanowi próbę syntetycznego, niemniej wieloaspektowego ujęcia słowa poetyckiego dramatu z roku 1843. Wyodrębnione zostały w nim następujące aspekty języka poetyckiego *Księdza Marka*: obrazowanie, leksyka i stylizacja, biblizmy oraz słowo jako kategoria nadrzędna, centralna.

Słowo poetyckie *Księdza Marka* realizuje właściwości Słowa Bożego (moc profetyczną, oświecania i dynamizującą). Na płaszczyźnie języka poetyckiego jest ujmowane w formy bogatych środków stylistycznych, konstruujących świat poetycki dramatu. Kształtuje go również z perspektywy semiologii teatrologicznej jako jeden ze znaków teatralnych, obok akustyki, ruchu, gestu i mimiki, przestrzeni, światła, kostiumu i rekwizytów.

Słowa kluczowe: słowo poetyckie; Juliusz Słowacki; *Ksiądz Marek*; leksyka; stylizacja; biblizmy; Logos; Duch

THE WORD IN *KSIĄDZ MAREK* [FATHER MAREK] BY JULIUSZ SŁOWACKI

Summary

Juliusz Słowacki wrote *Father Marek* in 1843. With this work, concerning the Bar Confederation, he initiated the development of the paradigm of mystical-genetic drama, containing all the seeds of mystical-genetic thought. The poet's search for a new form of expression results in the poetic language of *Father Marek*. The article is an attempt at a synthetic, yet multi-faceted approach to the textual fabric of this poetic drama from 1843. The following aspects of poetic language in the drama have been distinguished here: imagery, lexis and stylization, biblicalisms and the word as the overarching, central category.

The poetic word of *Father Marek* has the functions of the Divine Word (prophetic, illuminating, and dynamizing). At the level of poetic language, the word is expressed through rich stylistic devices that frame the poetic world of the drama. The word is also shaped by teatrological semiology as one of the theatrical signs, besides acoustics, movement, gesture and facial expressions, space, light, costumes and props.

Keywords: poetic word; Juliusz Słowacki; *Ksiądz Marek*; lexis; stylization; biblicalisms; Logos; Spirit